

Gregoriaans, een waarlijk Europees genre

Gregoriaanse gezangen zijn de traditionele eenstemmige gezangen die al sinds de Karolingische tijd (de negende en tiende eeuw) in de katholieke liturgie worden gezongen. In de kern zijn ze nog veel ouder: wat wij nu “gregoriaans” noemen is nl. een omwerking door Frankische zangers van Romeinse liturgische gezangen die op dat moment - in de negende eeuw - soms al honderden jaren oud waren. Die Romeinse gezangen waren ontstaan in de multiculturele smeltkroes van het late Romeinse rijk, waar het christendom sinds 380 staatsgodsdienst was en waar de antieke cultuur samensmolt met allerlei culturen van elders: een bekend voorbeeld is de (wellicht van Perzische oorsprong zijnde) Mithrascultus, waarvan nog altijd een heiligdom bezichtigd kan worden onder de Romeinse basiliek van San Clemente. Wat betreft de christelijke liturgische gezangen zal er zeker sprake zijn geweest van beïnvloeding door de Joodse synagogale zangtraditie, maar ook door andere mediterrane muziek van de late Oudheid (de term “christenen” werd voor het eerst gebruikt in Antiochië, niet in Jeruzalem of in Rome). Al snel horen we van eenvoudige gemeentezang én van virtuoze voorzangers: uit de vierde eeuw kennen we een grafschrift van een beroemde voorzanger, de Romeinse diaken Redemptus, dat luidt als volgt:

Zoete honing schonk hij ons kwistig in zangen als nectar,

woorden van de oude profeet / hullend in lieflijke klank.

(vertaling: Helene Nolthenius).

In het Frankische rijk

Hoe kwamen zangers uit het Frankische rijk (grotweg: het huidige Frankrijk en Duitsland, en Noord-Italië) er nu toe om die Romeinse gezangen te gaan bewerken? We weten vrij nauwkeurig hoe dat gegaan is. De Frankische koning Pepijn (714-768) en zijn zoon, keizer Karel de Grote (768-814), hadden behoefte aan steun van de paus, en die behoefte was wederzijds. In 754 reisde paus Stephanus II in dat kader met een groot gevolg naar het Frankrijk en hij verbleef een paar maanden in Saint-Denis. Pepijn en zijn hof maakten kennis met de Romeinse liturgie en hoorden de Romeinse gezangen, en Pepijn bevorderde vervolgens het gebruik daarvan, waar hij maar kon, ten koste van de Frankische liturgische gebruiken en gezangen. Romeinse zangers kwamen naar het Frankrijk om de zangers te onderwijzen in de “cantilena romana” en Frankische zangers gingen naar Rome om daar de gezangen te leren. Oprechte bewondering speelde hier zeker een rol, maar ook politieke redenen: op deze manier maakte de koning zeer duidelijk dat hij en de paus van Rome nauw met elkaar verbonden waren. Karel de Grote heeft dit beleid voortgezet. Maar de Frankische muzikaliteit was een andere dan de Romeinse en de Romeinse gezangen werden door de Franken aangepast: de oeroude mediterrane muziek werd gefilterd door de smaak van de zgn. Karolingische renaissance. Het resultaat was een duizenden gezangen omvattend, kwalitatief zeer hoogwaardig repertoire dat tot op heden heeft weten te overleven, in de kerk en daarbuiten. Het werd wel regelmatig aangepast aan de smaak van de tijd, eigenlijk net zoals de Karolingers

gedaan hadden. Vanaf ongeveer 1800 werd die smaak steeds sterker bepaald door een fascinatie voor de middeleeuwen, en dat leidde tot veel onderzoek naar het middeleeuwse gregoriaans. Dankzij dat onderzoek kunnen we nu weer genieten van prachtige gezangen die ons laten terugluisteren tot het begin van onze jaartelling en onze culturele en religieuze wortels.

De handschriften

De oudste bewaard gebleven handschriften waarin de herziene Frankische versies staan opgetekend, dateren van rond het jaar 900. We moeten ons die handschriften overigens niet voorstellen als moderne partituren waarin alle details staan opgetekend: de mondelinge overlevering van het immense repertoire zou nog eeuwenlang centraal blijven staan en de handschriften fungeerden “slechts” als geheugensteun, waaruit we overigens wel zeer waardevolle informatie over melodieën en uitvoeringspraktijken kunnen afleiden. In die handschriften staat ook een korte proloog, afkomstig uit verloren gegane Romeinse liturgische handschriften, waarin wordt gerefereerd aan een paus Gregorius. De bedoelde paus is waarschijnlijk paus Gregorius II (715-731), die inderdaad de liturgie heeft hervormd, maar de Franken meenden dat paus Gregorius I, de Grote (590-604) werd bedoeld. Hoe dan ook: sindsdien wordt het door hen herziene gezangencorpus “gregoriaans” genoemd.